

'WAARDEN EN DEUGDEN'

Lezing voor de studenten van de "Tiltenberg" – 2 maart 2009 (Vogelenzang)

Twee premisses voor dit thema zijn belangrijk.

Ten eerste: in termen van het zogenoemde 'waarden-en-normen-debat' dient duidelijk de voorrang gegeven te worden aan de waarden boven de normen. De 'waartoe vraag' en de 'waarom vraag', de vraag naar gemeenschappelijke waarden en die naar het achterliggende mens- en wereldbeeld zijn belangrijker dan 'de hoe vraag', die beantwoord wordt met normen en met leuzen als 'fatsoen moet je doen'. Een sterker besef van de wezenlijke humane waarden' zou veel 'normen en regelgeving' overbodig kunnen maken. Terecht wordt dus de voorrang gegeven aan de waarden.

Behalve een prioriteit van de waarden, moet - ten tweede – de vraag gesteld worden *hoe de waarden werkelijkheid kunnen worden*. Blijkbaar ligt het probleem niet alleen niet in de normen, maar evenmin in de waarden zonder meer. Dat was overigens ook een van de bevindingen van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (de WRR), dat werd gepubliceerd onder de titel: 'Waarden, normen en de last van het gedrag' (2003). Over de waarden bleken we het in Nederland grotendeels eens te zijn; van een onduidelijkheid omtrent waarden, of ook een conflict van waarden, was in onze samenleving nauwelijks sprake. Het probleem is niet dat we niet zouden weten dat fundamentele zaken als gelijke vrijheid voor iedereen, rechtvaardigheid en de daarbij behorende solidariteit, vreedzaam samenleven op lokaal, nationaal en mondiaal niveau, en verantwoordelijkheid gepaard aan het besef dat ons handelen gevolgen heeft voor anderen en voor het natuurlijk milieu waarin we leven, dat dit soort zaken belangrijk zijn. Dat weten we, of minstens de meesten onder ons, wel degelijk; en zolang we het in voldoende algemene termen formuleren zijn we het daarover grotendeels eens. Met het opstellen van *mission statements* hebben we daarom vaak niet al te veel moeite.

Maar als we moeten uitleggen wat al die mooie woorden en waarden betekenen, en als we ze moeten doortrekken naar ons eigen handelen, en nog meer als we er niet meer over praten maar daadwerkelijk handelen - beslissingen nemen, keuzes maken,

mensen en instanties benaderen, reageren op wat we om ons heen zien gebeuren - dan wordt het lastiger. De vertaling van het algemene naar het bijzondere, en van de woorden naar de daden, dat is het probleem; een probleem dat we allemaal herkennen: 'Wat zijn onze waarden waard in de werkelijkheid van alledag?', 'Hoe maken we onze bezieling daadwerkelijk waar?'

Daarvoor moeten we ons de woorden van Jezus zelf in herinnering roepen over 'de waarheid doen'. In het evangelie van Johannes lezen we over het nachtelijke gesprek van Jezus met Nikodemus, die naar hem toegekomen was met een vraag die een mengeling was van een wantrouwe toets en een zoeken naar raad en inzicht. In de conclusie van het gesprek zegt Jezus: 'wie de waarheid doet, gaat in de richting van het licht' (*'ho de poioon tèn alètheian erchetai pros to phoos'*- Joh. 3,21). Jezus spreekt dus niet zozeer over 'waar maken', maar over 'waarheid doen'. Wie dat doet gaat naar het licht, het licht van de Geest die bezielt: de bezieling is niet voorgegeven, maar ze verschijnt, komt dichterbij, in de mate dat we aan het werk gaan Maar hoe moeten we dan aan het werk gaan? Wat staat ons te doen? Hoe kunnen we “goed werk leveren”?

Wanneer we niets anders zouden hebben dan waarden en normen, zouden we ons in onze verlegenheid al gauw gedwongen zien om weer terug te vallen op de normen - zoals de maatschappelijke realiteit van het debat ook inderdaad laat zien. Die normen moeten ons dan maar helpen om ons handelen te reguleren. Maar dat biedt onvoldoende soelaas. Zoals de *onderwaardering* van normen die we een tijdlang kenden, geen echte vrijheid maar een problematisch ‘gedogen’ heeft opgeleverd, zo zal een *overwaardering* van normen, waarop soms wordt aangedrongen, op een ‘zero tolerance beleid’, waarschijnlijk meer regels en meer controle en meer cellen en strengere straffen opleveren, maar geen betere mensen of een betere samenleving.

We waren niet voor niets met de *waarden* begonnen en niet met de normen! We weten dat normen weliswaar belangrijk zijn als bakens die ons binnen de lijnen houden, maar we wilden juist meer dan dat. We willen niet alleen door normen en regels gebonden ons handelen 'correct' houden. We willen *goed* handelen en in dienst van het goede, dat altijd een gemeenschappelijk goed is, een *bonum commune*. Dit *bonum commune* is iets anders dan de optelsom van de (min of meer toevallige) individuele

of groepsbelangen op een bepaald moment, en helemaal iets anders dan een vrijheid waarin we elkaar met rust laten opdat ieder zoveel mogelijk z'n eigen zin kan doen; het is een samenleving die iets laat zien van het Rijk Gods op aarde. Om dat te realiseren, willen we meer dan alleen maar normen, codes en bijbehorende juridische of tuchtrechtelijke sancties om te voorkomen dat we over de schreef gaan; we willen onze oriëntatie op het waarlijk goede 'doen' en in praktijk brengen. We willen niet alleen ons handelen *normeren* en 'correct' houden, maar we willen "*met hart en ziel*" het goede doen en gerechtigheid realiseren. En we beseffen dat we daarvoor nog iets anders nodig hebben dan normen en waarden. Waar vinden we dat andere?

Waarden en deugden

In de bekommernis om 'waarden en normen' in onze samenleving mogen we niet vergeten hoe Nederlands eigenlijk die termen zijn, waarin we het probleem verwoorden, en hoe beperkt daarmee de kaders zijn waarin we onze zorg dreigen op te sluiten. Probeer u maar eens over ons debat over 'normen en waarden' of 'waarden en normen' te spreken met buitenlandse collega's; probeert u maar eens die termen te vertalen in het Frans, Duits of Engels. Je kunt ze natuurlijk gewoon letterlijk vertalen, maar het zal onmiddellijk blijken dat het niet overkomt, en dat de veelbetekenende blik waarmee u die woorden uitspreekt niet wordt beantwoord met enig begrip van uw buitenlandse partners. Persoonlijk kan ik daarvan getuigen, met name vanuit mijn werk in Europees verband binnen de commissie van de Bisschoppenconferenties in de EU, de COMECE. Al geruime tijd spreekt men in het Engelse taalgebied eerder van '**values and virtues**'. Premier Balkenende gebruikte deze uitdrukking in 2004 in verband met het initiatief van de Nederlandse regering voor een debat over Europese waarden.¹

Het tweede woord van deze titel 'values and virtues' verwijst naar de traditie van de deugdethiek. Deze traditie is weliswaar niet beperkt tot, maar wel nauw verweven met het christelijke denken.

---

¹ Zie *de Volkskrant* van 1 juli 2004. In dit verband is de toespraak van belang die premier Balkenende als EU-voorzitter hield tot het Europees Parlement te Straatsburg op 21 juli 2004, waarin hij aankondigde dat Nederland het initiatief zou nemen tot een debat over de betekenis van de Europese waarden anno 2004 en waar hij als basis voor de agenda van het Nederlandse voorzitterschap met name naar deze drie fundamentele waarden verwees: vrijheid, solidariteit en respect.

Die traditie van de **deugdenethiek** en de aloude deugden hebben een verbluffende actualiteit, zoals ook blijkt uit verschillende publicaties. In het reeds genoemde rapport van de WRR duiken de deugden weliswaar een paar keer op, maar worden ze vrijwel steeds ook weer snel afgevoerd. Ik denk dat de WRR daar een kans heeft laten liggen en dat de deugd een belangrijker rol in ons zgn. 'waarden-en-normen-debat' verdient. Daarvoor hebben we geen college deugdethiek nodig, maar daadwerkelijke inspanning om in de praktijk van het leven de bezieling waar te maken.

In ons bisdom Rotterdam hebben we een werkprogramma ontwikkeld dat gebaseerd is op drie pijlers: spiritualiteit, solidariteit en soberheid. Deze Rotterdamse 'S-en' zijn niet direct bedacht vanuit de deugdethiek. Ze zijn niet vanuit een theoretische constructie samengenomen. Ze zijn in de praktijk van ons bisdom ontwikkeld binnen de setting van de Randstad als een eigentijdse vertaling van het **dubbelgebod** uit het evangelie: "bemin God met heel je hart en de naaste als jezelf". Deze twee relaties vormen één geheel en zijn onmisbaar voor een menswaardig leven. 'Spiritualiteit' staat in het bijzonder voor de persoonlijk beleefde relatie met God, onze Schepper en Verlosser. De daadwerkelijke concrete relatie met de medemens, vooral de medemens in nood, wordt gevat in de 'Solidariteit'. De derde 's', die van 'Soberheid', is voor de beleving van het dubbelgebod de onmisbare voorwaarde: 'soberheid' voorkomt en verhindert dat ik mezelf steeds in het centrum plaats zodat er geen ruimte, tijd, aandacht en zorg overblijft voor de ander/Ander.

Toen oud-minister Pronk op een diocesane dag in 1998 (de zogeheten Laurentiusdag) bij ons sprak, duidde hij wat hij als de hoofdtendens zag in de ontwikkeling van de huidige cultuur en het mensbeeld, aan met de trefwoorden: *meer, mijn* en *materieel*. Daartegenover brengen de 'drie S-en' *sober, solidair* en *spiritueel* precies de 'tegenbeweging' vanuit het evangelisch ideaal tot uitdrukking. Zoals gezegd is de drie-slag niet als een constructie bedacht, maar dat neemt niet weg dat de drie termen een hechte eenheid vormen. En dat ze niet bewust vanuit de deugdethiek werden afgeleid, neemt niet weg dat die traditie er sterk in doorwerkt.

Tegen de achtergrond van dit diocesane programma en met verwijzing ernaar wil ik laten zien:

- waarin de deugd bestaat;

- waarom zij zo'n belangrijke rol kan spelen in de hedendaagse bekommernis om 'waarden en normen';
- hoe de deugdethische traditie een uitstekende mogelijkheid biedt om onze eigen christelijke inspiratie te laten doorwerken in ons engagement met betrekking tot de sociale problemen van de samenleving.

Heel globaal gesproken kunnen we 'deugden' als volgt **definiëren**: Deugden zijn *stabiele houdingen*, die door *opvoeding en vorming* ontstaan, waardoor je - in de mate waarin je ze verworven hebt - 'als vanzelf' in voorkomende situaties *op de juiste wijze reageert en optreedt*, waarbij dit 'juiste' veelal kan worden bepaald als een *midden tussen twee extremen*.

Deugden zijn *stabiele houdingen*: geen normen of regels die buiten ons staan en ons meer of minder dwingen, evenmin idealen of waarden die we als opties aanhangen en aanprijzen, maar in ons doen en laten neergeslagen overtuigingen: disposities, karaktertrekken die ons handelen daadwerkelijk bepalen.

Deze zijn *door opvoeding en vorming* ontstaan. Opvoeding is meer dan disciplineren en het overdragen van kennis of regels, ze is van meet af aan, en wordt - als het goed is - steeds meer: vorming van de hele mens in al z'n aspecten. Die vorming ontvang je primair vanuit de gemeenschappen waarvan je lid bent: dat is op de eerste plaats het gezin en vervolgens ook de school, maar het gaat veel verder en houdt niet op bij een bepaalde leeftijd: ook de sportvereniging, de bedrijfsvereniging, de vakvereniging, de omroepvereniging, de politieke partij, de geloofsgemeenschap, enzovoort hebben een opvoedende en vormende betekenis en verantwoordelijkheid. In al die gemeenschappelijke kaders worden mensen blijvend gevormd en vormen ze zichzelf en elkaar - *of ze dit bewust zijn of niet*. Vakbondsbestuurders vormen zichzelf en hun achterban door de manier waarop ze optreden; hetzelfde geldt voor journalisten en presentatoren van radio- en tv-programma's, sportbestuurders en coaches, politici, managers, docenten, kerkleiders, enz. enz. De deugdethiek vestigt de aandacht op deze vormende kracht van gemeenschappen, en ze stelt dat de deugd (of evenzeer de ondeugd - want als we niet oppassen vormen we onszelf en elkaar juist ten kwade, misvormen we onszelf en elkaar) het product daarvan is. De deugd (en het doen van

waarheid) is dus een kwestie van voortdurende oefening en gestage groei! Ook op die manier is de deugdethiek onderscheiden van een moraal van (strikte) normen en (ideale) waarden. Deugd, deugdzaamheid betreft het standvastig waar maken van de waarden door mensen persoonlijk en in de verbanden die ze met elkaar en voor elkaar vormen.

Deugdzame houdingen maken dat je in voorkomende situaties 'als vanzelf' *op de juiste wijze reageert en optreedt*: het gaat hier dus niet alleen maar om (regels voor) het handelen, maar ook om een vorming van onze spontane reacties, en dus van onze emoties en van onze verlangens. De deugd is niet een norm met behulp waarvan je kunt vaststellen of bepaalde grensoverschrijdende, taboes doorbrekende programma's op tv wel of niet schadelijk zijn voor mensen, met name voor jonge mensen (!), dan wel of een verbod daarvan wel of niet de vrijheid van meningsuiting bedreigt; maar ze is een houding die zich 'als vanzelf' afkeert van hetgeen smakeloos of schadelijk is. Ze is geen meetlat waaraan je kunt vaststellen of een bepaalde 'bonus' wel of niet uitgekeerd mag worden, maar een gevormd besef dat feilloos aanvoelt, dat ook al is het niet 'rechtswidrig' om iemand een premie van 50 miljoen te geven, het niettemin 'unanständig' is, zoals enkele jaren geleden de uitspraak van de rechtbank te Düsseldorf luidde in het Mannesmann-proces.²

De juiste reactie of handelwijze wordt door de deugd veelal bepaald als een *midden tussen twee extremen*: Moed, bijvoorbeeld, is het midden tussen teveel en te weinig durven, tussen overmoed en lafheid. Hier blijkt dat de deugdethiek een optimistische ethiek is, die menselijke verlangens op zichzelf niet veroordeelt, maar stelt dat ze beschermd moeten worden tegen wildgroei of onderdrukking en gecultiveerd moeten worden om optimaal uit te groeien. En die optimale vorm bestaat - net als bij de gezondheid, of in de natuur - uit een midden tussen teveel en te weinig, te vroeg en te laat, te lang en te kort. Het is duidelijk dat dit midden ten eerste geen rekenkundig midden is, en ten tweede dat het geen 'middelmaat' is. Vrijgevigheid bijvoorbeeld, is niet het rekenkundig midden tussen alles geven en niets geven; evenmin betekent het voor iedereen in elke situatie precies hetzelfde. En iedereen die 'generieuze' mensen kent, weet dat hun generositeit alleszins het tegendeel is van maffe middelmatigheid!

---

² Vgl. *Bonner Generalanzeiger* van 23 juli 2004

Kardinale deugden

Er zijn vele deugden, en elke tijd vormt zijn eigen nieuwe deugden. Een uitputtende opsomming is niet mogelijk. Maar onder de vele deugden zijn er die belangrijker zijn dan andere, omdat ze *in* alle andere deugden noodzakelijk zijn en niet gemist kunnen worden. Dat zijn de zogenaamde *kardinale* deugden. Die naam heeft niets met 'eminenties' te maken. Het komt van het Latijnse woord *cardo* dat 'spil' of 'scharnier' betekent: het zijn de deugden 'waar het om draait' in *elke* deugdhouding. In tegenstelling tot wat het WRR-rapport stelt, zijn dit geen 'grote' deugden die voor de hedendaagse mens 'te hoog gegrepen' zouden zijn, en waartegenover nu eventueel nog slechts 'kleine deugden' geplaatst kunnen worden. Het zijn de kwaliteiten die in elke deugd -- groot of klein -- en in elke situatie nodig zijn. Al sinds Plato worden er vier kardinale deugden genoemd, die we de hele traditie door vinden, en die we op een of andere manier verbeeld ook in en op vele kerken en overheidsgebouwen aantreffen: maat (*temperantia*), moed (*fortitudo*), verstandigheid (*prudentia*) en rechtvaardigheid (*justitia*)³.

Vooral in of op kerkelijke gebouwen, zoals onder andere in de kathedraal van ons bisdom, zien we dat deze vier vaak aangevuld worden met de drie zogenaamde *theologische* deugden: geloof, hoop en liefde.

Kardinale en theologale deugden samen vormen de 7 belangrijkste deugden.⁴ Het is moeilijk om binnen de kardinale deugden nog een rangorde te maken. Ze zijn eigenlijk op een of andere manier alle vier even belangrijk. Maar meestal worden ze zo voorgesteld dat verstandigheid of rechtvaardigheid als de voornaamste verschijnen en moed en maat als minder verheven. We kunnen dus binnen deze vier nog twee groepen onderscheiden. Uit beide groepen neem ik er een. Ik sta achtereenvolgens stil bij 'maat houden' en bij rechtvaardigheid, in aansluiting bij de Rotterdamse S-en die erin herkend kunnen worden.

---

³ De vier kardinale deugden omringen het graf van Paus Adrianus VI in de kerk van de Anima te Rome, met de soberheid op een prominente plaats.

⁴ Naar analogie daarvan spreekt men ook van zeven hoofdzonden: hoogmoed, afgunst, haat, gierigheid, wellust, vraatzucht en traagheid. De zeven zijn niet afgeleid uit de 7 (kardinale + theologale) deugden, maar gaan terug op teksten van Horatius en uit het Nieuwe Testament en werden pas in de 6de eeuw (door paus Gregorius de Grote) min of meer 'gecanoniseerd'.

Matigheid en soberheid

‘Maat houden’: veelal spreekt men van 'matigheid'. Maar ik geef de voorkeur aan 'maat houden' om overdreven asketische interpretaties te voorkomen. Deze *temperantia* is de door oefening sterk geworden vaardigheid om **de juiste maat** te bepalen. Om de juiste maat te kunnen bepalen, moeten we voorkomen dat we door ongevormde of verkeerd gevormde verlangens op sleeptouw worden genomen. Het vermogen om de juiste maat te bepalen, vereist dat we onze begeertes de baas zijn. In diezelfde traditie van de deugdeethiek worden die begeertes meestal samengevat in de volgende drie: hebzucht, heerszucht en eerezucht; vaak wordt daaraan nog de genotzucht toegevoegd. Iedereen weet hoe gemakkelijk we ons door een of meer van die begeertes naar macht, rijkdom, prestige of genot laten leiden. Maar wie zich *laat* leiden door zijn begeertes, leidt zich niet *zelf*, is niet werkelijk eigen baas. In plaats van autonoom te zijn, laat hij zich door zijn begeertes de wet voorschrijven.

Het zal duidelijk zijn dat de deugd van matigheid (anders dan een van de auteurs van het WRR-rapport meent, die juist de matigheid als voorbeeld geeft voor de stelling dat de oude deugden niet meer van deze tijd zijn) zeer eigentijds is: ze heeft een sterke band met de in onze tijd terecht zo hoog geprezen autonomie - terecht, wanneer die autonomie op de juiste manier wordt verstaan en geen verkapte heteronomie is. De deugd van het maat houden laat zien dat we pas echt autonoom zijn als we ons niet *laten* leiden door 'wat in ons opkomt', maar *zelf* onze begeertes beheersen.

In het Latijn wordt de deugd van de maat op verschillende manieren aangeduid. Meestal heet ze *temperantia*. Maar een van de andere termen die in dit verband worden gebruikt is: *sobrietas* - waarvan ons woord 'soberheid' is afgeleid. Soberheid - een van de Rotterdamse drie S-en -- staat voor het deugdzame vermogen zich niet te laten meesleuren door het meer-meer-meer van de consumptiemaatschappij: meer inkomen, meer consumptie, meer luxe, meer en sterkere prikkels, maar ook: hogere kijkcijfers, meer technische middelen, 'meer efficiency', meer hegemonie of marktbeheersing, enzovoort.

Het deugdzame vermogen om maat te houden inzake ons verlangen naar meer macht, meer bezit, meer genot en meer erkenning is geen *voldoende* voorwaarde, maar wel een *noodzakelijke* voorwaarde om deugdzzaam te handelen, en is daarom

vóórondersteld voor elke andere deugd. Door niet van 'maat', maar van 'soberheid' te spreken wordt aan die maat in zekere zin een bijzonder accent gegeven: door een sobere leefstijl kunnen wij niet slechts onze eigen autonomie bewaren, maar vormen we tegelijk een tegenwicht tegen een samenleving en een cultuur die juist door mateloosheid en overdaad worden gekenmerkt. Door zo een tegenwicht te zijn, kunnen we tevens een teken zijn voor anderen.

Rechtvaardigheid en solidariteit

In de tweede groep kardinale deugden strijden rechtvaardigheid en verstandigheid om de voorrang. Een van de redenen waarom de rechtvaardigheid de belangrijkste wordt genoemd is, omdat ze onze verhouding tot de ander betreft. Deugden zijn weliswaar morele kwaliteiten waarmee we onszelf perfectioneren. De rechtvaardigheid echter herinnert ons eraan dat morele zelf-verbetering de ander niet uitsluit maar insluit. De rechtvaardigheid vraagt dat we kijken naar de gevolgen van ons handelen voor anderen, en vooral naar hoe we aan de principiële gelijkheid ofwel de gelijkwaardigheid van alle mensen recht doen. Hoe verdelen we hetgeen we te verdelen hebben? Dat heeft niet alleen betrekking op de verdeling van inkomens binnen onze samenleving, of op de mondiale verdeling van de rijkdommen van de aarde, maar ook op de verdeling van macht en invloed, evenals - niet onbelangrijk - op onze verdeling van aandacht en van tijd. En dat alles niet alleen in distributieve (verdelende), maar ook in commutatieve (uitwisselende) en retributieve (vergeldende) zin: hoe belonen we onszelf en de anderen, hoe bestraffen of sanctioneren we anderen en onszelf?

In de Rotterdamse trits is de rechtvaardigheid te herkennen in de solidariteit. Solidariteit vormt een welbepaalde *invulling* van de rechtvaardigheid in de zin van 'gerechtigheid'. Want over *wat* precies rechtvaardigheid is, bestaat natuurlijk een voortgaand dispuut tussen verschillende opvattingen. Maar al die opvattingen werken met een notie van gelijkheid. De verschillen ontstaan doordat je die gelijkheid alleen aan het begin van de wedstrijd kunt willen of ook aan het eind ervan, en of je haar in absolute zin wilt nemen of eerder relatief, d.w.z. naar verdienste, naar vermogen, naar behoefte, etc.

De opvatting van rechtvaardigheid als solidariteit neemt in dat dispuut een duidelijke positie in. Ze zegt dat elke ongelijkheid een verantwoordelijkheid oproept en dat wij een bijzondere verantwoordelijkheid hebben voor de zwakkeren. Verantwoordelijkheid (van het individu voor het gemeenschappelijke goed, en van de gemeenschap voor het welzijn van het individu) betekent niet dat elke ongelijkheid er onverenigbaar mee is. Maar ze sluit wel extreme ongelijkheden uit, zeker wat betreft de basisbehoeften, en vooral: ze houdt in dat wie meer middelen en mogelijkheden heeft, daarmee ook een zwaardere verantwoordelijkheid draagt voor de ander en voor het geheel. In de discussie over de exorbitante bonussen en salarissen aan de top van het bedrijfsleven gaat teveel aandacht uit naar de internationale vergelijking tussen de inkomens en wordt te weinig gevraagd hoe een dergelijke beloning zich verhoudt tot de verantwoordelijkheid en zorg voor anderen en voor het geheel.

Theologische deugden

Soberheid en solidariteit brengen een bepaald accent aan binnen, of geven een welbepaalde invulling aan de kardinale deugden van maat houden en rechtvaardigheid. Die specifieke invulling heeft te maken met drie andere deugden.

Naast de kardinale deugden zijn er immers nog de theologale. In technische zin onderscheiden deze laatste zich volgens de traditie van de deugdethiek vooral op twee manieren, en daaraan danken ze ook hun naam. Ten eerste is hun voorwerp (dat waarop ze gericht zijn) niet op de eerste plaats wijzelf (onze eigen morele perfectie) of zelfs de ander of de gemeenschap, maar God. En ten tweede komen ze niet zozeer tot stand door opvoeding en vorming en oefening, dat wil zeggen door onze eigen inspanningen, maar worden ze ons geschonken door God. Beide kenmerken klinken niet zo vanzelfsprekend voor hedendaagse oren. Maar misschien kunnen ze worden toegelicht door de deugden van maat houden en rechtvaardigheid te confronteren met wat we in het evangelie lezen.

Herinneren we ons het reeds genoemde dubbelgebod. De eenheid van die twee geboden staat daarin centraal: het eerste en tweede gebod zijn aan elkaar gelijk; authentiek God beminnen kan niet zonder liefde voor de naaste. Bovendien wordt de naastenliefde niet voor niets getoetst aan de liefde voor ons zelf: wij zijn (ook als

beeld van God, *imago Dei*) door en door relationele wezens en we verwerklijken onszelf door onze zorg voor de ander; en door op die manier recht te doen aan onszelf en aan de ander, doen we recht aan God.

Ook de bekende tekst over de werken van barmhartigheid (Mt. 25, 35vv) maakt duidelijk dat de toewijding aan God niet *in de plaats* komt van de toewijding aan de andere mens, maar juist daarin bestaat. Maar wie in de ander God bemint, wie in de hongerige de Heer voedt, in de dorstige de Heer te drinken geeft, in de naakte de Heer kleedt, in de vreemdeling de Heer opneemt en in de zieke en de gevangene de Heer bezoekt, die kan daarin boven zichzelf uitgroeien. Die hoeft immers niet meer af te wegen of de ander het wel verdient, of deze het niet aan zichzelf te wijten heeft dat hij er slecht aan toe is; die hoeft niet te zoeken naar gronden om het verschil te bepalen en de eigen overvloed te rechtvaardigen, die vindt zijn maat niet meer in vergelijkingen tussen eigen en andermans verdiensten of 'marktwaarde', niet in de dwingende noodzaak van gegroeide structuren of vertrouwde patronen, in een berekening van het nut of de kansen van de eigen positiebepaling. Die overstijgt in zekere zin de strikte maat. Niet in de zin dat hij terugvalt in de verkeerde mateloosheid, maar in de zin waarin Bernardus van Clairvaux zei dat 'de maat van de liefde de liefde zonder maat' is.

Tegen die achtergrond is dan de radicalisering van de deugd begrijpelijk welke we in het evangelie vinden. De 'gewone' deugd van het maat houden stelt ons in staat om eigen baas te blijven en een juiste maat in de vervulling van onze begeertes te vinden: maatvol te zijn. De 'gewone' rechtvaardigheid vraagt dat we gelijkheid betrachten en de één (met name onszelf) niet bevoorrechten boven de ander. Maar het evangelie blijkt radikaler te zijn: 'verkoop al wat je bezit, en schenk de opbrengst aan de armen' (Mc.10,21), 'zoekt eerst het Rijk Gods en zijn gerechtigheid en al het andere zal je geschonken worden' (Mt.6,33). Wie Jezus wil volgen, wordt uitgedaagd om alles achter zich te laten. Vandaar de keuze in het diocesane program voor soberheid en solidariteit (in plaats van matigheid en rechtvaardigheid) om in alle pogingen om onszelf en anderen deugdzaam te vormen, herinnerd te blijven worden aan de evangelische radicaliteit en ons daardoor te laten inspireren, te laten bezielen.

Spiritualiteit

Dit is niet zomaar een schepje boven op de vertrouwde deugd; het verheft die inderdaad tot een andere orde, tot meer dan we uit onszelf kunnen opbrengen en vraagt om inspiratie en kracht van God zelf; om 'bezieling' in de theologische betekenis van het woord. Om deze zelfde reden hebben we ook onze derde S: de spiritualiteit hard nodig; precies waarom ik al eerder voorgesteld heb om aan de 'drie P's' van de Shell, 'people, planet, profit' een vierde toe te voegen, van een Grieks woord, dat internationaal bekend is, 'pneuma', equivalent van 'spiritus' of 'geest'.

Ook spiritualiteit kunnen we opvatten als een deugd. Want weliswaar wordt de theologale deugd door God gegeven, maar het is aan ons om ons geschikt en ontvankelijk te maken voor die gave. Bij de passiviteit van de ontvankelijkheid voor Gods genade, hoort de activiteit van de aandacht die zich openstelt voor en blijft luisteren naar het woord van het evangelie, de activiteit ook van de oefening en de praktijk die zich blijft verbinden met het leven van de kerk waarin dat evangelie wordt bewaard en de gemeenschap met de Heer wordt gevierd.

Met de term 'spiritualiteit' is dus nog iets anders bedoeld dan wat wel met die term wordt aangeduid als een groeiende mode onder hedendaagse managers: meditatiecursussen en abdijweekends. Daar is op zich niets tegen, maar het is niet voldoende. Dat zijn manieren om een soort hygiëne te brengen in een druk bestaan. Die hygiëne is van belang om de eigen vermogens optimaal te benutten. Spiritualiteit in de zin die wij bedoelen gaat echter een stap verder: ze oefent zich in een leven met God opdat Hij ons de drievoudige gave schenkt, van de gelovige ontvankelijkheid voor de boodschap van het evangelie, van het besef door Hem bemind te zijn en Zijn liefde te kunnen beantwoorden, en van het hoopvolle vertrouwen dat we daarbij door Zijn Geest worden geholpen en begeleid.

* * * *

Zoals voor de gewone deugd, geldt zeker voor de theologale, dat ze geen kwestie is van alles of niets, van hebben of niet-hebben. De deugd is eerder een weg, waarop je geleidelijk kunt vorderen. Die weg is er een van oefening door te doen; de waarheid moet gedaan worden. De bezieling die dat vraagt, kunnen we voeden en waar maken door haar met elkaar te delen en uit te wisselen en door onze krachten te bundelen.

Wanneer we ons hieraan wijden en gezamenlijk ernaar streven om werk te maken van ons christelijk geloof, zullen we steeds meer ontdekken dat we op de goede weg zijn, op weg 'in de richting van het licht'.

+ A.H. van Luyn s.d.b.,
bisschop van Rotterdam